

[0631] DE KWALITEIT FAN BRUTSENE LÛDEN

Op side 13 fan syn krekt útkommene dissertaasje oer de brekking yn it Frysk¹ jout G. van der Meer in gearfetting fan hoe't er him it ûntstean fan dy brekking tinkt. Foar it wurd *beam* komt dat yn syn notaasje op it folgjende del (tusken heakjes haw ik likernôch de útspraak yn it tsjintwurdige Frysk oanjûn):

bāām	(baam)		
bē ē m			
béem	(bêm)		
bíem	----->	bíém-	
bíøm	(beam)	bjém-	(beam(men))

Dat komt der op del, dat de lûdkwaliteit fan 'e twadde komponint [ɛ] fan it brutsene twalûd [jé] ôflaat wurdt fan it ûnderstelde lûd [ē ē] yn in âldere faze. Op 'e selde wize steane yn dy gearfetting njonken inoar:

âldfrysk	stīn (steen) en nijfrysk	stjīn- (stien(nen))
	dōōr (dôr)	dwār- (doar(ren))
	fōōt (foot)	fwót- (fuot(ten))

Van der Meer wurdt (s. 20) noch besterke yn syn opfetting troch fonetyske analizes fan De Graaf en Meinsma², dy't de hypothetyske tuskenfoarmen [íɛ], [íɪ], [óɔ] en [úɔ] fûn hawwe troch yn wurden as *beam*, *stien*, *doar* en *foet* it earste stikje fan it twalûd ôf te skilen.

Dochs liket it my wat nuodlik ta om oan te nimmen dat in komponint sûnder klam hast ûngemurken in lûd fêsthâlde kin, dat dan by de brekking wer yn folle gloarje ferskynt. Boppedat docht bliken dat dy komponint fonologysk net folle te betsjuten hat. In wurd as *beam* kin útsprutsen wurde as [bíøm], [bíum], [bíém], [bíám], [bíóm], [bíom] en dan altyd noch goed as *beam* ferstien wurde. Allinne de kombinaasje [íu] kin net, om't men dan yn it fjild fan it foneem /e:/ komt (b.g. **beem*), wylst [bíüm] en [bíum] ek net goed ferstien wurde. Yn alle gefal is de kâns grut, dat de kwaliteit fan dy twadde komponint sûnder klam allinne mar troch fonetyske oarsaken ('maklike útspraak') beskaat wurdt. Ik soe dêrom wize wolle op in oare mûglikheid foar it ûntstean fan de twadde komponint yn 'e brutsene lûden.

Dêrby gean ik der fan út, dat de brutsene lûden ûntstien binne út de net-brutsene twalûden sa't wy se no kinne, dus mei Van der Meer syn notaasje:

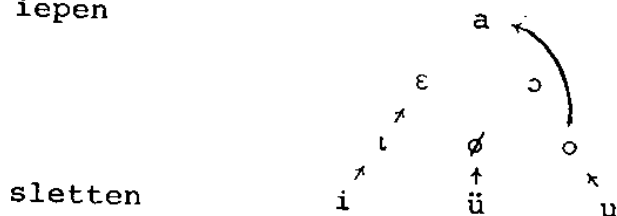
íə→	jé
íə→	jí
óə→	wá
úə→	wó

Dy opfetting wurdt stipe troch it oant yn ús tiid trochgean fan 'e brekking, foar guon gefallen (*doarre*) sels oant hjoeddedei ta (Van der Meer, s. 93).

As wy dan mei Van der Meer (s. 15) de driuw ta de brekking sjen meie yn in oanstriid om sa min mûglik net-aksintuearre komponinten efterinoar te hawwen, dan hoecht der tagelyk gjin driuw ta feroaring fan de totale lûdyndruk te wêzen. Dan sil de sprekker ûnbewust besykje om dy lûdyndruk *gelyk te hâlden*³. De hiele brekking sil dochs in ûnbewuste saak wêze: ûngemurken giet b.g. [góætə] oer yn [gwátə] 'goatte', mûglik oer in tuskenfoarm as *[góótə].

Lit ús no it risseltaat ris ûnderbringe yn it wenstige lûdskema iepen-sletten / foar-efter. De brekking is oanjûn mei pylken; oan it begjin fan in pylk stiet de klamdragende komponint fan it net-brutsene lûd (b.g. [ɪ] yn [bɪəm] 'beam'), wylst by de punt de klamdragende komponint fan it brutsene lûd stiet (b.g. [ɛ] yn [bjém-] 'beam(men)'). ü -> ø jout it fan Van der Meer wol oanjûne, mar fierder net behannele gefal *flues* - *fljuzzen*, *sluere* - *sljurkje*.

iepen

Wy sjogge, dat yn alle gefallen de klamdragende komponint fan it brutsene lûd iepener is as dy fan it net-brutsene lûd. Dat kin beskôge wurde as kompensaaasje foar it tige slettene karakter fan de [j] en de [w] yn 'e brutsene lûden, wêrmei't de lûdyndruk fan it gehiel gelyk bliuwt.

Opfallend is, dat it brekkingsprodukt fan [óə] (*oa*) net [wó] is, mar [wá]. Sa't it liket lizze [o] en [ɔ] dochs tichter byinoar as [ɪ] en [ɛ]. In útspraak *[fwórmɔn] ynstee fan [fwármɔn] 'foarman' wurdt ferstien as 'fuorman' [fwórmɔn].

Van der Meer behannelt net de frage wêrom't de lûden [éə] (b.g. yn *stêd*) en [óə] (b.g. yn *bôle*) net brutsen wurde. Op side 14 beskôget er it lûd fan *stêd* as 'rather recently derived', dus as frij jong en dat sil foar him foldwaande ferklearring west ha, om 't syn hypotheze oan âlde lûdfoarmen fêstknoopt is. As wy der lykwols fan útgean dat de brekking oant fier yn dizze ieu algemien produktyf wie, dan is it wol frjemd dat der gjin brekkingsprodukten fan [éə] en [óə] binne. De ferklearring sil wol wêze dat [ɛ] en [ɔ] te iepen binne om yn [j] en [w] omset te wurden, wylst de twadde komponint fan it brekkingsprodukt 'iepener as [a]' wêze moatte soe. Dat sil ek de reden wêze dat in âldere [éə], ntl. dy yn myn Noardklaifrysk foar gutturalen, net brutsen mar allinne ferkoarte is: [hɛkən] 'heakken' njonken [hɛək] 'heak'.

Noaten:

1. G. van der Meer, *Frisian 'Breaking', aspects of the origin and development of a sound change*. Dissertaasje Grins 1985.
2. T. de Graaf en G.L. Meinsma, *Us Wurk* 29, s. 77 (1980).
3. P. Kramer, *Us Wurk* 25, s. 77 (1976).

Summary

The derivation of the accented component of broken vowels from the non-accented component of non-broken vowels from an older stage is questioned. It is shown that these non-accented components have only slight phonemic significance.

It is assumed here that the broken vowels are directly derived from their non-broken present counterparts. The quality of the accented component of these broken vowels is explained by compensation of the new closed first components [j] and [w], supposing maintenance of general sound impression.

The fact that no breaking is found for the vowels [éə] and [óə] will be due to their first components being too open for being transformed to [j-], [w-].

DE KWALITEIT FAN BRUTSENE LUDEN - 2

Van der Meer hat gelyk as er stelt (UW 34, s. 106) dat ik yn UW 34, s. 37-39, sûnder mear oan 'e mjitrisseltaten fan De Graaf en Meinsma (UW 29, s. 77-82) foarbygean. Ik wol dat hjir ferantwurdzje.

Van der Meer skriuwt (s. 106) oer dy risseltaten, dat se foar *ea* yn b.g. *beam* oantoand hawwe "dat it formantepatroan earder tsjutte op [íɛ] ensfh. as op it oant no ta altyd ympressionistysk oannommene [íə]". It falt jin op, dat De Graaf en Meinsma sels folle hoedener binne: "Op 'e nij formulearre liket it derop dat de sintralisearjende twalûden net suver sintralisearjend binne" (s. 81). Boppedat meitsje se oant yn 'e ein fan har artikel ûnderskied tusken *akûstyske* en *perseptive* eigenskippen fan 'e twalûden.

De feitlike oarsaak fan dat ûnderskied is neffens my dat de definysje fan akûstyske eigenskippen fêstlein is mei help fan ienlûden. Wy hawwe beskate ienlûden lykas [ɪ] en [ə] en dy hawwe in beskaat plak yn it formantediagram (sj. De Graaf en Meinsma, fig. 1). No docht it bliken dat it twalûd *ea* fan *beam* by akûstyske analyse liket op [íɛ], dat is te sizzen op in opienfolging fan de koarte ienlûden [ɪ] en [ɛ], wylst it foar ús gefoel ("perseptyf") bestiet út [ɪ] en [ə].

Twa dingen binne dêrby noch net oan 'e oarder kommen. Alderearst dat it ûntbrekken fan klam, in tige wichtige eigenskip fan 'e [ə], by de oanhelle akûstyske analyse net ta utering komt. Dêrby soe it sels sá wêze kinne, dat it akûstyske [ɛ]-timbre nedich is om krekt dy yndruk fan klamleazens te jaan (fgl. De Graaf en Meinsma s. 79, dêr't se fan *ie* yn *stien* sizze dat de twadde komponint [ɪ] "maskearre" wurdt troch de [i]; ek oanhelle by Van der Meer 106). It soe nijsgjirrich wêze om nei te gean wat de perseptive yndruk is fan in keunstmjittich generearre akûstyske [íə], dus fan in twalûd dêr't de lêste komponint fan akûstysk fan oerienkomt mei de *e* fan *kinne*.

Twad bestiet de mûglikheid dat by it harkjen (de persepsje) de beide komponinten alhiel net neffens har opienfolging yn 'e tiid waarnommen wurde, mar mear as in totaal yndruk mei in beskaat kontrast tusken de komponinten (sjoch fierderop). Dat makket it fergelykjen fan akûstyske en perseptive eigenskippen lestiger.

It liket der dus op, dat der in grut ferskil is tusken de akûstyske en de perseptive eigenskippen fan 'e twalûden. Dêrby kin ik it alhiel iens wêze mei de opfetting dat de akûstyske eigenskippen de èchte binne en de perseptive net mear as de psychologyske yndruk. Dochs is it dy "psychologyske yndruk" dy't in keat útmakket fan it regelsysteem fan 'e taal. De sprekker heart himsels en oaren en korrigearet dêrneffens syn útspraak.

Al mei al liket it my net fol te hâlden, dat in allinne

mei helpmiddels fêst te stellen [ɛ] sûnder mear yn it brekkingsrisseltaat ferskine moat. Boppedat kin de troch Van der Meer jûne ôflieding fan dy [ɛ] út âldfrysk [a:] (*Frisian 'Breaking'*, s. 13) net jilde foar in tal wurden mei *ea* foar *r*, dat dochs ek ta [jɛ] brutsen wurdt, lykas by *fear* - *fearren* (< *fether*), *heare* – *hearre hearre* (< *hera*). Dêr kin in [ɛ] as twadde komponint fan *ea* net út afr. [a:] ferklearre wurde.

Dan myn postulaat fan *gelykbliuwende lûdsyndruk*. Wy moatte de brekking lykas tink wol de measte lûdferoarings beskôgje as in ûnbewuste saak. De sprekker woe [bɪəmən] sizze, mar troch de fan Van der Meer nei foaren brochte redenen (*Frisian 'Breaking'*, s. 15) kaam de klam op it twadde part fan it twalûd te lizzen en hy sei [bjémən].

Dat betsjut dat doe de *klam* yn sa'n twalûd net fonologysk relevant wie. Mei oare wurden: [íə] en [jé] wiene ien foneem. Dat wol sizze, dat it de hiele lûdsyndruk wie, dy't de trochslach joech. Soe no de brutsene fariant fan [íə] gelyk oan [jí] west hawwe, dan soe as gefolch fan it dúdlik slettene karakter fan 'e [j] de totaalyndruk slettener wurden wêze as dy fan *ea*. Dy totaalyndruk soe dan yn it berik fan it foneem [íə] kommen wêze en dan soe

de sprekker net mear ferstien wêze.

Dat de minske faak net goed yn steat is om de aparte komponinten fan twalûden en sels fan hiele wurden te ûnderskieden, docht neffens my ek bliken oan ferskynsels lykas *r*-metatase en umlaut. Yn in beskate fonologyske sitewaasje koene de minsken gjin ûnderskied meitsje tusken b.g. [gɛrs] en [grɛs] 'gers' en tusken [fo:ti] en [fɔ:tə] 'fuotten', lykas no gâns Nederlanners net tusken de lûden fan *hok* en *bok* (Fgl. A. Cohen c.s., *Fonologie van het Nederlands en het Fries*, 's-Gravenhage 1961², s. 17).

It sil út it boppesteande dúdlik wêze, dat ik net in oare ferklearring foar de brekking jou (J. H., *Tydskrift foar Fryske taalkunde* 2, 32 (1986)), mar allinne foar de kwaliteit fan it brekkingsprodukt.

6661 BN Elst
Mozartstrjitte 102

P. Kramer